

ПРОФЕСОР Я.І.ШТЕРНБЕРГ ЯК ДОСЛІДНИК НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УГОРСЬКОГО НАРОДУ 1703-1711 рр.

ОЛАШИН М.В.

Доктор історичних наук, професор Я.І.Штернберг (1924-1992) - відомий український вчений-гунгаролог. Він зробив вагомий внесок у розкриття різних проблем історії Угорщини. У даній публікації звернемо увагу на розробку вченим теми: національно-визвольна війна угорського народу 1703-1711 рр. під проводом Ференца II Ракоці.

Слід підкреслити, що угорські події початку XVIII ст. вчений досліджував протягом тривалого часу, що свідчить про його серйозне захоплення даною проблемою. Так, перша стаття історика була опублікована в 1953 р., а остання - у 1991 р. [1]. Як бачимо, відстань між згаданими публікаціями вимірюється 38 роками. Крім того, варто нагадати, що у рукопису залишилася монографія обсягом 215 сторінок під назвою «Ракоци и восстание куруцев» [2].

З опублікованих досліджень в першу чергу треба виділити розділи у колективних монографіях, написаних Я.І.Штернбергом і присвячені національно-визвольній війні угорського народу 1703-1711 рр. [3]. У згаданих дослідженнях наукова проблема розкривається на основі глибокого і всебічного опрацювання джерел, передусім, матеріалів Центрального державного архіву древніх актів (фонд «Австрійські справи»), а також опублікованих документів («Полное собрание законов Российской империи»: В 45-ти т.-СПб., 1830.-Т.IV; «Письма и бумаги императора Петра Великого»: В 11-ти тт.-СПб., 1906.-Т.5; 1912.-Т.6; спогади Ференца II Ракоці...) та комплексу історичної літератури угорською та російською мовами.

У публікаціях Я.І.Штернберга чітко проаналізовано причини антигабсбурзької війни 1703-1711 рр., очолення боротьби Ференцом II Ракоці, причини підтримки руху народними масами тощо. Потрібно відзначити ґрунтовний аналіз істориком соціальних та економічних заходів, здійснюваних керівниками національно-визвольної війни. У працях вченого значна увага приділена розкриттю змісту Бережанського і Наменського

звернень Ракоці. Їх зміст, на думку історика, засвідчує, що Ференц II Ракоці мав на меті добитися, перш за все, відновлення незалежності Угорщини і аж ніяк не скасування кріпацтва (існувало з 1514 р.). Тобто він робив все для того, аби рух з антифеодалного, антикріпосницького перетворився тільки на антигабсбурзький. Пізніше, у спогадах, Ракоці підкреслював, що розправи селян над великими землевласниками відбувалися без його відома. Дослідник звертав увагу і на той факт, що із селянських вождів, які стояли біля витоків війни, тільки Т.Есе залишився командиром і одержав чин бригадира, а всі інші були замінені дворянами [4].

У той же час у дослідженнях Я.І.Штернберга добре показано процес формування регулярної армії куруців, її фінансування, розробки і прийняття військових статутів, забезпечення війська зброєю, обмундируванням і продуктами харчування, процес функціонування медичної служби. Було налагоджено роботу підприємств, що випускали продукцію для потреб армії. Будувалися дороги, працювала пошта. Деякий час (1705-1706 рр.) видавалася щотижнева газета латинською мовою. Розвивалася торгівля. Ракоці дбав про пріоритетний розвиток угорської промисловості і обмеження імпорту продукції. Тому повністю погоджуємось з висновком вченого про те, що «завдяки успіхам у розвитку економіки країна могла витримати тривалу восьмирічну війну з сильним супротивником» [5].

У публікаціях дослідника приділено належну увагу найважливішим битвам (переважно в Трансільванії); угорсько-австрійським переговорами 1705-1706 рр., що велися при посередництві Англії і Голландії, однак завершилися безрезультатно; вступу Ракоці на трансільванський трон (1707 р.) тощо. Я.І.Штернберг досить детально показує роботу Державних зборів 1707 р. в Оноді, дає оцінку їх рішень. Автор справедливо зауважує, що формальне перебування Угорщини у складі Австрії сильно обмежувало міжнародну діяльність Ференца II Ракоці, і в пер-

шу чергу, у напрямку пошуку союзників. Із досліджень науковця довідуємось про те, що частина угорського дворянства не хотіла повного розриву з Віднем. Але врешті-решт, після розправи з турецькими депутатами Державні збори 13 червня 1707 р. проголосили незалежність Угорщини і відповідно ліквідацію влади Габсбургів у королівстві. Було прийнято також закон про запровадження військового податку і конфіскацію майна тих угорських дворян, які у двомісячний строк не визнають рішень Онодських зборів [6]. На нашу думку, історик ґрунтовно і всебічно проаналізував вищезгадані рішення і довів їх закономірність і необхідність.

Після проголошення незалежності Угорщини Ракоці активізував дипломатичні зносини з іноземними державами. Я.І.Штернберг справедливо наголошує, що «міжнародне становище Угорщини в роки визвольної війни вирізнялось своєрідністю» [7]. Угорський національно-визвольний рух розпочався у період, коли на заході Австрія і Франція боролися за іспанську корону (1701-1714 рр.), а на сході тривала Північна війна (1700-1721 рр.). Це, безперечно, наклало відбиток на розгортання подій в Угорщині. Найбільше влаштовував рух куруців Францію, бо він відвертав значні сили австрійців від подій на Піренеях. Тому Ракоці одержував досить значну підтримку з боку Людовика XIV (1643-1715 рр.). Але, як зауважує вчений, Париж був зацікавлений у тривалому австро-угорському конфлікті. Тому й після рішення Онодських зборів не поспішав з підписанням договору з Угорщиною.

Англія і Голландія виступали на боці Австрії і добивалися відновлення попереднього статусу Угорщини. «Англійська дипломатія, - пише Я.І.Штернберг, - виходячи із традиційної політики збереження «рівноваги сил» в Європі, робила все, щоб зберегти цілісність Австрійської імперії і уярмлене становище народів, що входили до неї» [8]. У той же час Польща надавала певну військову і фінансову допомогу Ракоці, хоча Август II (1697-1706, 1709-1733 рр.) підтримував зв'язки і з Віднем, а потім взагалі відмовився від польської корони.

Окрему сторінку дипломатичних зв'язків Ференца II Ракоці (і незалежної Угорщини) становлять контакти з Росією. Це питання висвітлюється Я.І.Штернбергом в низці публікацій [9]. Вчений прослідковує перебіг ро-

сійсько-угорських контактів, розкриває їх зміст і результати, а також характеризує причини зближення правителів Угорщини і Росії (до речі, робиться це на основі використання багатого архівного матеріалу). У працях історика висвітлюються такі питання, як таємні переговори Д.І.Корбе з Ференцом II Ракоці в м. Серенче (травень 1707 р.), поїздка Ш.Недецького в Санкт-Петербург, рішення Люблінського сейму, російсько-угорські переговори в Ужгороді, підписання 15 вересня 1707 р. у Варшаві договору «О вспоможенни со стороны Российского государства войсками, деньгами и прочим к избранию его князя Ракоци польским королем». Однак міжнародна ситуація дещо змінилася і Ракоці не зміг зайняти польський трон. Проте російсько-угорські відносини продовжували залишатись дружніми. Сторони обмінювались послами, інформацією, було дозволено вільне пересування підданих, перевезення товарів тощо.

Окреме дослідження Я.І.Штернберга присвячено аналізу завдань дипломатичної місії О.Українцева [10]. Російський дипломат повинен був виступити посередником між угорцями і австрійцями, але останні відкинули дану пропозицію. Дослідник наголошує, що після Полтавської битви 1709 р. російсько-угорські відносини погравішали, обговорювалися плани надання Ракоці конкретної збройної допомоги з боку Росії. Однак російсько-турецька війна 1711 р. перешкодила їх реалізації.

Я.І.Штернберг досліджував також питання спільної боротьби угорських і українських селян під час національно-визвольної війни 1703-1711 рр. [11]. У згаданій статті вчений нагадує, що рух куруців зародився на Закарпатті; виділяє постаті селянських ватажків Томаша Есе, Альберта Кіша та Івана Беци; підкреслює, що на всіх етапах боротьби українські селяни брали в ній активну участь (високу оцінку їх мужності і безстрашності дав пізніше у своїх спогадах Ференц II Ракоці); характеризує роль закарпатських міст (Мукачева, Ужгорода і Хуста) як опорних пунктів повстанців, господарсько-промислових і адміністративних центрів.

У працях Я.І.Штернберга розкрито причини поразки угорської національно-визвольної війни 1703-1711 рр. Одну з причин дослідник бачить у тому, що продовжувало

існувати кріпацтво. І хоча наприкінці 1708 р. був прийнятий закон про повне звільнення від кріпосної залежності селян, що воювали в армії куруців, але він (обнародований, до речі, лише в лютому 1709 р.) не призвів до кардинальних змін. Ще раніше селяни почали відходити від повстання, що значно звузило його соціальну базу. Серед інших причин автор називає відхід частини угорських дворян від Ракоці і перехід їх на позиції співпраці з Габсбургами. Серед міжнародних причин виділяються невдачі французів у боротьбі за іспанську спадщину і загострення російсько-турецьких відносин. Ще треба назвати епідемію морової виразки, що лютувала в Угорщині з 1708 р. і забрала понад 400 тис. життів (це при тому, що у військових діях загинуло 85 тис.чол.) [12].

Армія куруців під командуванням Ш.Карольї капітулювала 1 травня 1711 р., коли Ракоці перебував у Польщі. (Найдовше тримався захисники Мукачівського замку - до 24 червня 1711 р.). У тому ж місяці було підписано Сатмарський мир, згідно якого Угорщина знову стала складовою частиною (фактично провінцією) Австрії. Ференц II Ракоці умов миру не визнав, хоч йому гарантували амністію та збереження колишніх володінь. Він вибрав інший шлях - долю вигнанця (жив у Росії, потім у Франції, останні роки життя провів у Туреччині). Вчений показав також значення угорської національно-визвольної війни початку XVIII ст.

У контексті до вищенаведеного відзначимо, що Я.І.Штернберг опублікував окремі джерела з досліджуваної проблеми. Маємо на увазі, зокрема, лист Петра I до Ференца II Ракоці та матеріали, що стосуються облоги Ужгорода у 1703-1704 рр. [13].

Низка публікацій вченого присвячена непересічній постаті ватажка куруців. Це статті в наукових часописах [14] та довідкових виданнях [15]. У них розкрито основні віхи життя, організаторської та політичної

діяльності великого патріота Угорщини Ференца II Ракоці. Яковом Ісаковичем написано також змістовні рецензії на праці угорських вчених (Б.Кепеці, Р.Агнеш), присвячені подіям 1703-1711 рр. Вождеві національно-визвольної війни Томашу Есе історик присвятив окрему газетну публікацію [16].

Про комплексне зацікавлення вченого проблемою угорської національно-визвольної війни початку XVIII ст. свідчать й інші факти. Досліднику вдалося встановити імена частини закарпатців - учасників руху куруців [17]. Він писав про священика із с. Боржава Іштвана Ташнаді - автора першого художнього твору досліджуваного періоду [18], угорського письменника Келемена Мікеша - автора «Турецьких листів» [19], подав відомості про невідомий портрет Ференца II Ракоці в Олеському замку [20]. Крім того, Я.І.Штернбергом був написаний попередній варіант сценарію телефільму, присвяченого подіям 1703-1711 рр. [21]. У ньому охоплено період угорської національно-визвольної війни та вимушеної еміграції Ференца II Ракоці.

Отже, незаперечним є той факт, що Я.І.Штернберг зробив вагомий внесок у справу дослідження актуальних питань угорської національно-визвольної війни 1703-1711 рр. (До речі, саме він обгрунтував необхідність вживання терміну «війна», а не «рух»). Завдання сучасних істориків-гунгарологів полягає у тому, щоб популяризувати здобутки професора Я.І.Штернберга (у тому числі й шляхом публікації його праць, що залишилися у рукопису), а також продовжувати вивчення наукових проблем, започатковане відомим попередником. Деканату історичного факультету Ужгородського держуніверситету слід розширити тематику курсових і дипломних робіт, включивши до неї теми, що торкаються наукової, педагогічної і громадської діяльності відомого вченого Якова Ісаковича Штернберга.

ЛІТЕРАТУРА

1. Штернберг Я. Крестьянское восстание в Закарпатье в 1703 году// Сов. Закарпатье.-1953.- 19 июля: Його ж. Salánk a Rákóczi - szabadságharcban// Kárpátalja.- Máj.- 11. évf.- 9 sz.- 11. old.
2. Професор Штернберг Яків Ісакович: (До 70-річчя від дня народження): Бібліографічний покажчик/ Уклад.: О.Д.Закривдорого, І.О.Мандрик, Л.О.Мельник, М.В.Троян, К.К.Шовш.-Ужгород: Патент, 1994.- С. 64.
3. Штернберг Я.И. Освободительная война 1703-1711 гг.// Очерки новой и новейшей истории Венгрии.- М.: Соцэґ-гиз, 1963.- С. 26-43; Його ж. Освободительная война 1703-1711 гг.// История Венгрии: В 3-х т.- М.: Наука. 1971.- Т.1.- С. 427-450.
4. Штернберг Я. И. Освободительная война 1703-1711 гг.// Очерки новой и новейшей истории Венгрии.- С. 35-36.
5. Там же.- С. 37.

6. Штернберг Я.И. Освободительная война 1703-1711 гг.// История Венгрии.- Т. I.- С. 444.
7. Штернберг Я.И. Освободительная война 1703-1711 гг.// Очерки новой и новейшей истории Венгрии.- С. 38.
8. Там же.- С. 39.
9. Штернберг Я.И. Освободительная война в Венгрии и русско-венгерские отношения в начале XVIII века: Автореф. дис. ... канд. ист. наук.- Ужгород, 1955; Його ж. Русско-венгерские отношения периода Полтавской битвы/ Полтавская победа.- М.: Наука, 1959.- С. 71-102; Його ж.: Посол Петра I в Ужгороде// Штернберг Я.И. Мир поэзии и дружбы: (Поиски и находки).- Ужгород: Карпати, 1979.- С. 53-62; Його ж.: Az 1707-es orosz-magyar tárgyalások lözménói// A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei.- Szeged, 1965.- 281-293. old.; Його ж.: Orosz követ Rákóczinál 1707-ben. (Az orosz-magyar történelmi kapcsolatokról)// Kárpáti Kalendárium. 1976.- Uzshorod: Kárpáti Könyvkiadó, 1975.- 56-57. old.; Його ж.: Rakoczi és I. Péter cár diplomáciai kapcsolatai a szatmári béke után// Európa és a Rákóczi - szabadságharc. A II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója alkalmából Sárospatakon, 1976. május 24-28-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. Szerkesztette Benda Kálmán.- Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980.- 77-82. old.; Його ж.: Az 1707-es tárgyalások és az orosz-magyar szerződés; Rákóczi diplomáciai beszélgetése és levelezése Kurakin herceggel// Váradi-Sternberg J. Századok öröksége Tanulmányok az orosz-magyar és ukrán-magyar kapcsolatokról.- Budapest; Uzshorod: Gondolat Kiadó; Kárpáti Kiadó, 1981.- 22-47, 72-88. old.
10. Váradi Sternberg J. Ukrainev I. Péter követe Magyarországon 1708-ban// Századok.- Budapest, 1959.- 3-4 szám.- 233-251. old.
11. Штернберг Я.И. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703-1711 рр.// Наукові записки Ужгородського державного університету.- Ужгород, 1959.- Т. XXXVIII.- С. 97-120.
12. Штернберг Я. И. Освободительная война 1703-1711 гг.// История Венгрии.- Т. I.- С. 448-450.
13. Непубликованное письмо Петра I к Ф. Ракоци// Исторический архив.- 1958.- № 2.- С. 214-215; Ungvár ostroma 1703-1704: (Dokumentumok)// Kárpátok.-Uzshorod, 1958.-124-131. old.-Társzerző: Balla László.
14. Штернберг Я.И. Ференц Ракоци II - керівник угорського національно-визвольного руху: (До 300-річчя з дня народження)// Український історичний журнал.- 1976.- № 2.- С. 138-140.
15. Штернберг Я. И. Ракоци (Rákóczi) Ференц II (1676-1735)// Сов. ист. энциклопедия: В 16-ти т.- М., 1968.- Т. 11.- Стлб. 867; Його ж.: Ракоци Ференц II (Rákóczi Ferenc)// Большая сов. энциклопедия: В 30-ти т.- 3-е изд.- М., 1975.- Т. 21.- С. 448.
16. Váradi Sternberg J. A hős jobbagyvezér szellemében (Esze Tomás). Adalékok az ugocsa mozgalmak történetéhez// Kárpáti Igaz Szó.- 1966.- Szept. 25.
17. Váradi Sternberg J. Kegyelmes Urunk hadaiban. Tiszaháti településeink hajdani lakói. Rákóczi hadseregében/ Kolhoz a Tiszaháton.- 1989.- jul. 16.
18. Váradi Sternberg J. Polüdorosz műtuszbookra. Mit tudunk a Rákóczi - szabadságharc első szépirodalmi alkotásáról és szerzőjéről: (Tasnádi H. István)// Új Hajtás. A Kárpáti Igaz Szó irodalmi és kulturális melléklete.- 1988.- Aug. 20.- 6.old.
19. Váradi Sternberg J. Mikes Kelemen nőimában Karpátalján. (I. Rákóczi kíséretében; II. A Márvány tenger moraja)// Kárpáti Igaz Szó.- 1990.- Nov. 23-24.
20. Váradi Sternberg J. Egy ukrán festő ismeretlen képe II. Rákóczi Ferencről// Élet és Tudomány.- Budapest, 1978.- 23. sz.- 710-713. old.; Його ж.: Új adalékok az ukrán-magyar művelődési kapcsolatok történetéhez: [II. Rákóczi Ferenc ismeretlen arcképe az Oleszkoji kastélyban]// Kárpáti Igaz Szó.- 1977.- Febr. 20.
21. Váradi Sternberg J. Salánktól Rodostoig: Ötreszes televízióvázlatos forgatókönyvének előzetes változata.- Budapest: Zichy Galéria, 1991.- 12. old.

РЕЗЮМЕ

Профессор Я.И.Штернберг как исследователь национально-освободительной войны венгерского народа 1703-1711 гг.

Олашин Н.В.

В статье исследуется вклад известного украинского историка Я.И.Штернберга (1924-1992) в изучение разных аспектов проблемы венгерской национально-освободительной войны 1703-1711 гг. под руководством Ференца II Ракоци. Автор также обращает внимание на главные направления изучения научного наследия историка нашими современниками.

RESÚMEE

Professor J. Sternberg als Forscher des nationalen Befreiungskrieges des ungarischen Volkes in den Jahren 1703-1711.

M. Olaschyn

Im Artikel wurde den Beitrag des berühmten ukrainischen Historikers J. Sternberg (1924-1992) im Erlernen der verschiedenen Aspekte des Problems des nationalen Befreiungskrieges in den Jahren 1703-1711 unter der Führung von Ferenc II Rakozi wissenschaftlich erforscht. Der Autor richtet die Aufmerksamkeit auf die Hauptrichtungen des Studiums des wissenschaftlichen Vermächtnisses des Historikers von unseren Zeitgenossen.